

УДК 78.03(=161.2)"16":7.071.2-054.7(477:470)
DOI 10.32461/2226-3209.1.2025.327983

Цитування:

Підгорбунський М. А. Українська музична культура в XVII ст. в контексті протистояння міграції київських співаків до Московії. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2025. № 1. С. 305–310.

Підгорбунський Микола Анатолійович,

*доктор мистецтвознавства, доцент,
доцент Київського національного
університету культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0002-2678-5147>
nikolauspig@gmail.com*

Pidhorbunskyi M. (2025). Ukrainian Musical Culture in the 17th Century in the Context of Opposition to the Migration of Kyiv Singers to Muscovia. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 1, 305–310 [in Ukrainian].

УКРАЇНЬСЬКА МУЗИЧНА КУЛЬТУРА В XVII СТ. В КОНТЕКСТІ ПРОТИСТОЯННЯ МІГРАЦІЇ КИЇВСЬКИХ СПІВАКІВ ДО МОСКОВІЇ

Мета роботи – проаналізувати новий етап в розвитку української музичної культури в XVII ст. і з'ясувати причини протистояння та масового повернення київських співаків і композиторів до України. **Методологія дослідження** включає системний аналіз, що сприяв аналізу стану музичної культури в даний період. Для окреслення часових характеристик досліджуваного матеріалу використано хронологічний метод. Актуальність публікації пов'язана із зростаючим інтересом до причин протистояння між українською владою і київських ієрархів та московським царем. **Наукова новизна** дослідження полягає в дослідженні творчого шляху окремих співаків та композиторів київської школи XVII ст., з'ясовано причини відмови київських ієрархів посилати співаків до Московії. Недостатньо вивченими залишаються ряд питань, пов'язаних із висвітленням більш повної картини особливостей розвитку української музичної культури в XVII ст. **Висновки.** Проаналізовано новий етап у розвитку української музичної культури, який розпочався в XVII ст. Досліджено творчий шлях співаків, композиторів і теоретиків київської школи зазначеного періоду. З'ясовано причини протистояння та масового повернення київських співаків та композиторів з Московії. Головна причина відмови царським посланцям у відправці українських співаків до Москви полягала в загостренні відносин між державами.

Ключові слова: київські співаки, музичні капели, багатоголосий спів, братські хори, музичні композиції.

Pidhorbunskyi Mykola, Doctor of Art History, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts
Ukrainian Musical Culture in the 17th Century in the Context of Opposition to the Migration of Kyiv Singers to Muscovia

The purpose of the work is to analyse a new stage in the development of Ukrainian musical culture in the 16th century and to find out the reasons for the opposition and the mass return of Kyiv singers and composers to Ukraine. **The research methodology** includes a systematic analysis, which contributed to the analysis of the state of musical culture in this period. To outline the time characteristics of the studied material, a chronological method was used. The relevance of the publication is associated with the growing interest in the reasons for the opposition between the Ukrainian authorities and the Kyiv hierarchs and the Moscow tsar. **The scientific novelty** of the study lies in the study of the creative path of individual singers and composers of the Kyiv school of the 17th century, the reasons for the refusal of Kyiv hierarchs to send singers to Muscovy are clarified. A number of issues related to the coverage of a more complete picture of the features of the development of Ukrainian musical culture in the 16th century remain insufficiently studied. **Conclusions.** A new stage in the development of Ukrainian musical culture, which began in the 16th century, is analysed. The creative path of singers, composers and theorists of the Kyiv School of the specified period is studied. The reasons for the confrontation and mass return of Kyiv singers and composers from Muscovy are clarified. The main reason for the refusal of the tsarist envoys to send Ukrainian singers to Moscow was the aggravation of relations between the states.

Keywords: Kyiv singers, musical chapels, polyphonic singing, brotherly choirs, musical compositions.

Актуальність теми дослідження.
Поширення реформаційних течій на українських теренах, навчання українців в кращих університетах Європи, міграція європейських музикантів унаслідок посилення

контрреформації, підтримка литовськими магнатами та заможною шляхтою різноманітних протестантських течій суттєво вплинуло на українську музичну культуру. Українські співаки та музиканти засвоювали

західноєвропейський багатоголосий спів та творчо його розвивали, збагачуючи своїми національними рисами.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед українських вчених саме М. Антонович присвятив ряд розвідок перебуванню українських співаків в Московії. О. Цалай-Якименко досліджувала особливості київського співу в XVI–XVII ст. За матеріалами київської рукописної пам'ятки української партесної музики О. Шуміліна та Л. Гнатенко проаналізували творчу спадщину Івана Домарацького.

Мета роботи – проаналізувати новий етап в розвитку української музичної культури в XVII ст. і з'ясувати причини протистояння та масового повернення київських співаків і композиторів до України.

Виклад основного матеріалу. На початку XVII ст. українські співаки та композитори, які отримали музичну освіту в західноєвропейських освітніх закладах, стали одними із провідних музикантів і композиторів не тільки на українських теренах, а й в Польщі та Московії. Так, найславетнішим композитором і регентом митрополичої капели Петра Могили був Єлисей Ільковський (р. н. невідомий – 1669 р.), який в історичних документах згадується як Єлисей Монах, Єлисей Законник, Ільковський. Він працював у різних білоруських та українських осередках, причому як православних, так і унійних. Перша згадка стосується праці Єлисея при унійному митрополитові Веляміні Рутському у Вільно (1625). Улітку 1627 р. Єлисей Ільковський був у Дерманському монастирі на Волині, при ігуменові Мелетії Смотрицькому. В монастирі Єлисей довго не затримався, довідавшись від прислуги, що ігумен таємно прийняв унію, тож разом з чотирма монахами переїжджає до Луцька, – про це свідчить у своїй праці історик і публіцист XIX ст. М. Коялович [3, 367–368]. Нетривалий час він був вчителем братського хору в Луцькій школі (1627), у жовтні 1627 р. під час нападу студентів єзуїтської колегії на братську школу Єлисей Ільковський убив одного з нападників. Це зазначено в документі, складеним єзуїтами, згідно з яким, за цей злочин суд присудив йому штраф: «від пана Ільківського, який убив бурсака і був покараний судом гривнею» [12, 150].

Надалі життя Єлисея Ільковського було сповнене потрясінь – він був учасником міжконфесійних сутичок, кілька разів змінював віросповідання. Так, за сприяння уніатського митрополита Антонія Селяви (1583–1655), Єлисей переходить в унію і переїжджає до

Мінська. У 1635 р. Єлисей стає протопсалтом Лаври в Києві, тобто головним співаком хору монастиря, до обов'язків якого входило керування всіма співаками хору, під час виконання піснеспівів контроль за якісним виконанням мелодії, ритмом. Закінчив своє життя Єлисей Ільковський в унійному Жировицькому монастирі в 1661 р. Про Єлисея Законника М. Дилецький говорить як про майстра концертного, імітаційного багатоголосся [2].

Ім'я Симеона Пекалицького відоме завдяки перелікам втрачених нині львівських багатоголосих рукописів за 1697 р. Так у списку нот Львівського братства за 1697 р. значаться чотири Служби Божі Пекалицького. Кілька його творів було знайдено у московських архівах, серед них «Служба Божа» на вісім голосів та концерт «Дух Твій благий». Народився Симеон Пекалицький близько 1630 р., дата смерті також приблизна – після 1688 р. Остання відомість про композитора це та, що він, разом із сім'єю знову їде до Москви в 1688 р. Український композитор, хоровий диригент та музичний педагог вважається один із зачинателів української музики барокового стилю. У 1660-х рр. Симеон Пекалицький став регентом капели чернігівського архієпископа Лазаря Барановича, а в 1666 р. побував із капелою в Москві. З 1667 р. переїхав до Львова, де працював у єпископа Йосипа Шумлянського, а також служив в Унівському та Словінському монастирях, де навчав співу і теорії музики місцевих монахів. За рекомендацією архієпископа Лазаря Барановича в 1673 р. Симеон Пекалицький знову їде до Москви, де очолює Придворну капелу. У 1680-х роках керував співочою капелою в Новгород-Сіверському. Також є відомості про те, що в грамоті Малоросійського приказу до гетьмана Івана Мазепи за 1688 р. йдеться про відправку до Москви «Новгород-Сіверського попа Симеона Пекалицького з дружиною та дітьми». Є дані, що Симеон Пекалицький був священником Стрітенського собору Московського Кремля, який призначався царським дітям для служб. Про це згадує у листі до В. Голіцина гетьман І. Мазепа: «сыскав тех... спеваков... Чернигова пять человек, а ис Киева одного человека... отсылаю к пресветлому их царского пресветлого величества престолу при знатном и ближнем слуге моем Романе Высоцком» [5, 156].

Видатним теоретиком багатоголосого співу та композитором XVII–XVIII ст. був Микола Павлович Дилецький. Він народився у Києві близько 1630 р., освіту здобув у

Віленській єзуїтській академії. Його вчителями, як вважає музикознавець-історик і музичний критик М. Фіндейзін, були українські музиканти Микола Замаревич та Мартин Мільчевський [8, 299]. Як регент і вчитель церковного співу М. Дилецький працював у Вільні, Смоленську та Москві. Відомі кілька його Служб Божих: «Київська», «Препорціальна», «Чотириголоса», «Воскресенський канон», ряд концертів, один з яких, вельми одіозний, який приписують композитору на підставі московського рукопису, скоріш за все, написаний не М. Дилецьким. Найвизначнішим його музично-теоретичним твором вважається «Грамматика пѣнія мусикийского». Цей трактат містить відомості з теорії музики, композиції багатоголосого співу, в ньому узагальнено досвід українського церковного співу попередніх століть та європейської музики.

Композитор Правобережної України Іван Домарацький є автором багатоголосих концертів і служб (друга пол. XVII ст. – перша пол. XVIII ст.). Біографічних відомостей не збереглося, творча спадщина композитора також потребує спеціального дослідження. З творами Івана Домарацького можна ознайомитися в зібранні Києво-Софійського собору та в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. У своєму дослідженні О. Шуміліна та Л. Гнатенко проводять археографічний опис першого поголосника, мотивуючи це тим, що сім інших книжок комплексу (загалом 8 книжок) за змістом майже не відрізняються від першої. Дослідники подають повний список творів Івана Домарацького із 18 композицій [11, 172–179]. На початку або наприкінці цих концертів є посилання на композитора – це ініціали, або повне його ім'я. Імовірно, це автографи Івана Домарацького, ці твори написані автором і підписані ним же.

Одним із видатних українських співаків та композиторів XVII ст. був Федор (Теодор) Тернопільський (роки народження і смерті невідомі). Він навчався в Києво-Могилянській колегії, де здобув і музичну освіту. В 1640–1650-х рр. працював регентом капели в цій колегії. В 1652 р. путивльський піп Іван Курбатов, перебуваючи в Києві, вмовив співаків київського Братського монастиря поїхати до Московії. Іван Курбатов від імені московського царя обіцяв високу «заплату», «корм всякий – їду й пиття і всякий потрібний одяг». У травні цього ж року путивльський воєвода Теодор Хилков у листі до царя доповідав: «поп Иван изза рубежа приехал», а з

ним архідиякон Михайло і «вспеваки» Феодор Тернопільський «з товаришами одинацять чаловік». Літературознавець та бібліограф, дослідник рукописної та стародрукованої книги В. Ундольський вказує імена цих співаків: Осип, Семен, Ігнат, Григорій, Лаврентій, Євстафій, Никита, Андрій, Данило, Николай [7, 16]. У додатку № 2 В. Ундольський подає «Просьбу архидиакона Михаила и большого певчего Федора с братией. Май, 1652 г.», де Федора Тернопільського називає «творцем пенія строчного» [7, 24]. Можливо, архідиякон Михайло, пишучи про Федора Тернопільського, мав на увазі творця багатоголосого співу, а не строчного. Також не виключаємо можливості, що він був знавцем і строчного, і багатоголосого співу. Перебування в Москві співаків київського Братського монастиря було нетривалим і тяжким, обіцянки попа Івана Курбатова не справдилися. Київські співаки зверталися до царя: «сьогодні всі – помираємо від голоду». Того ж року українські співаки випросили у царя дозвіл повернутися в «кієвскую страну» [1, 305]. Подальша доля співака Федора (Теодора) Тернопільського та його товаришів невідома.

Саме в 1652 р. з українських земель виїхало найбільше українських співаків, композиторів і теоретиків до Московії. Московський цар разом із патріархом Никоном активізують свою діяльність і намагаються якомога більше переманити київських співаків до своїх церковних хорів. Про це свідчить фундаментальна праця «Краткий обзор певчих дьяков, композиторов и теоретиков в XVI–XVII вв.» М. Фіндейзена, в якій він подає загальний список московських та київських співаків. Зокрема, серед українських співаків, які виїхали до Московії в цей період, і імена яких збереглися в листах, проханнях і грамотах до московського царя: Бережанський Петро Іванов «нововыезжий иноземец киевлянин», Биковський Михаїл Осіпов «нововыезжий иноземец киевлянин», Васильєв Александр «иноземец» київський співак, Дилецький Микола Павлович «киевлянин», Іванов Григорій «киевский певчий», Іванов Петро «киевский певчий», Ільїн Якушко (Яков) «нововыезжий киевский спевак», Коленда Іоанн (Ян) «певчий из Киева», регент і композитор; Кононовський Клим та Лешковський Александр (київські співаки, які приїздили за старцем Й. Загвойським в Київ). Мезенець Александр теоретик «из малороссов из гор. Черкас», Нектарьев Іван «киевский певчий», Осіпов Михайло «киевский певчий», Павлов Роман «киевский певчий», Резвицький

Яков «малорос» композитор, Селіверстов Іван «киевский певчий», Тимофеев Іван «киевский певчий» [8, 325–336].

Це неповний перелік українських співаків, композиторів і теоретиків, які в 1652 р. переїхали до Московії і працювали там деякий час. Згаданий серед них Йосиф Загвойський був знавцем багатоголосого співу, його вважають одним із реформаторів церковної співочої практики [4, 9]. Духовну освіту він здобув у Києво-Могилянській академії. Отримавши чудову музичну освіту, Йосиф Загвойський працював регентом хору Київського Братського монастиря [6, 101]. У 1655 р. став співаком, а потім і регентом церковного хору Києво-Печерської Лаври, а наступного року за наказом московського царя Олексія Михайловича архімандриту Києво-Печерської лаври Йосифу Тризні було доручено «без задержки» відпустити в Москву монаха (старця) Йосифа до хору «государевих» півчих дяків навчати «партесному співу». Московський цар мав сумніви, що його грамота справить відповідне враження на архімандрита, тому пише листа київському воєводі Федору Федоровичу Волконському, щоб той просив архімандрита Йосифу Тризну відпустити Йосифа Загвойського до Москви. Для його супроводу з царською грамотою до Києва прибули два українські співаки, які перед тим служили у Москві: Олексій Лешковський та Клим Кононський. Коли царський воєвода прийшов до архімандрита з проханням, то Йосиф Тризна відповів, що старець Загвойський отримав від нього благословення і пішов з монастиря, а куди йому не сказав.

Київські ієрархи не бажали віддавати Й. Загвойського та інших співаків до Москви, тому його не змогли знайти ні в Київському Михайлівському Золотоверхому монастирі, ні в Київському Пустинно-Миколаївському монастирі, ні в Київському Межигірському монастирі, ні в Чигирині у гетьмана Богдана Хмельницького. Гетьман відреагував листом: «Не хоче співати, то неволею надіслати його неможливо», як свідчить у своїй праці історик церкви і богослов, академік Української АН (1919–1928), який працював, зокрема, в історичній секції М. Грушевського, К. Харлампович [9, 319]. Безрезультатними були й звернення до ректора Києво-Могилянської академії Лазаря Барановича. Подальша доля українського співака і композитора Йосифа Загвойського невідома. Його хоріві твори були втрачені. О. Цалай-Якименко зазначає, що Йосиф Загвойський «щасливо уникнув примусу переїхати на

царську службу до Москви» [10]. Не можна з упевненістю сказати бажав чи не бажав Йосиф Загвойський працювати в Москві – на той час співаки церковних хорів були людьми підневільними й остаточне рішення щодо їхньої було за київськими ієрархами. М. Фіндейзен зазначає, що Йосиф Загвойський виїхав до Чигирин до Виговського і «стоял в монастыре его строенья на крылосе» [8, 328].

У цей період у Києві перебував український співак і композитор Василь Пикулинський (Пикулицький) (роки його народження і смерті невідомі). Музичну освіту він здобув у Києво-Могилянській колегії, де згодом був регентом капели. З 1656 р. працював солістом, регентом і «начальником партесного співу» в капелі київського митрополита Сильвестра Косіва. Був автором церковних хорових концертів. Після того як царським посланням не вдалося забрати до Москви Йосифа Загвойського, присланий від царя співак Олексій Лешковський запропонував воєводі Ф. Волконському співака Василя Пикулинського, який був знавцем багатоголосся і перебував в капелі київського митрополита Сильвестра Косіва. Лешковський зазначив, що мав розмову з Василем і той був згоден перейти на службу до царя, якщо митрополит дасть благословення. Можливо царський посланець зманивав Пикулинського, обіцяючи йому великі матеріальні статки, як це робив путивльський піп Курбатов, вмовляючи співака Теодора Тернопільського. Митрополит Київський, Галицький та всієї Русі Сильвестр Косів, вислухавши прохання царських послів, відмовився відпустити Василя Пикулинського. «Такий у него є, і в монастирі без него бути неможливо (нельзя) і відпустити до тебе государя не можна (не мочно)», – писав воєвода московському царю. Прислані від московського царя співаки поїхали ні з чим. «А вспѣваковь, Государь, Алешку Лешковского, да Климка Коновского, давъ имъ подводы отпустили мы холопи твои изъ Киева, къ Москвѣ». Ф. Волконський, маючи страх, що прислані українські співаки від царя Олексій Лешковський та Клим Кононський не захочуть повертатися до Московії, призначив для них «опіку»: з Києва до Москви їх супроводжували московські стрільці [1, 311].

Імена українських співаків, композиторів і теоретиків (Биковський Михайл Осіпов, Васильєв Александр, Іванов Григорій, Іванов Петро, Ільїн Якушко (Яков), Кононовський Клим, Лешковський Александр, Нектарьев Іван, Осіпов Михайло, Павлов Роман, Селіверстов Іван, Тимофеев Іван, Ромашко

Павлов, Стенко Тимофіїв, Івашка Микифоров, Бережанський Петро Іванов, Федор (Теодор) Тернопільський, Микола Павлович Дилецький, Іоанн (Ян) Коленда, Александр Мезенец, Яков Резвицький, Симеон Пекалицький) згадуються, як було відзначено, в стародавніх рукописах та грамотах. Але про перебування українських співаків в Московії найбільше відомостей міститься в так званих «прошеніях нововыезшихъ Киевскихъ певчихъ» до царя з проханням видати обіцяні «харчі»: «... вели намъ свое царское жалованье кормъ давати, чим бы намъ ситимъ быти, чтобъ намъ zde безпопощнымъ и без заступнимъ отъ нужды великія и гладу въ конецъ не погибнути...» [7, 24–25]. Після прочитання цих «прошеній» складається враження, що московський цар намагався щедрими обіцянками заманити до себе київських співаків, утім, як тільки вони приїжджали, царат одразу забував свої обіцянки і співаки були змушені писати прохання з нагадуванням давати їх «харч» та одяг. Доволі часто, не дочекавшись обіцяних умов, київські співаки поверталися додому.

Але все ж головна причина відмови царським посланцям у відправці українських співаків до Москви полягала в загостренні стосунків між державами. У 1654 р., Московська патріархія взяла в своє управління Смоленську, Мстиславсько-Могилівську та Полоцьку єпархії, які до цього часу були під юрисдикцією Київського митрополита. Гетьман Богдан Хмельницький неодноразово звертався з листами до московського царя, піднімаючи питання про права та привілеї української Православної церкви, але відповіді не було. Митрополит Сильвестр Косів відправив спеціальне посольство до царя Олексія Михайловича на чолі з Миколопустинським ігуменом Інокентієм Гізелем. Головна вимога посланців – залишити Київську митрополію під юрисдикцією Константинопольського патріарха, але московський цар відмовився задовольняти прохання київського духовництва. Поїздка київського посольства до царя Олексія Михайловича виявилася безрезультатною, що призвело до ще більшого загострення відносин митрополита Сильвестра Косіва та гетьмана Богдана Хмельницького з московським царем і патріархом Никоном. Надалі московські священники в захоплених єпархіях почали перелаштовувати все на свій лад, а московський патріарх Никон самовільно призначив себе «патріархом Великої, Малої та Білої Русі». У зв'язку з цим серед київських ієрархів зростає невдоволення заведеними московськими

порядками в єпархіях Київського митрополита, тому на певний час призупиняються поїздки українських співаків до Московії.

Отже, протягом певного часу в Московії багатоголосу музику та київську нотацію запроваджували саме українські співаки, композитори і теоретики. Популяризація багатоголосого співу відбувалася за сприяння московського патріарха Никона упродовж 1952–1666 рр., коли він впавав у царську немилість і став простим монахом. Після цього в Московії відновлюються архаїчні традиції і відбувається повернення монодійного літургійного співу та невменної (крюкової) нотації. В. Ундольський зазначає, що хоча кияни і вчили москвичів співати по партесам, але на московському Соборі в 1667 р. розглядалися питання «о исправлении книг... и о крюковомъ пеніи». Було визначено: «Церковное все Божіе славословіе чинно и немятежно и единоголасно, и гласовное пеніе пети на речъ» [7, 17].

Наукова новизна дослідження полягає в дослідженні творчого шляху окремих співаків та композиторів київської школи XVII ст., з'ясовано причини відмови київських ієрархів посилати співаків до Московії. Недостатньо вивченими залишаються ряд питань, пов'язаних із висвітленням більш повної картини особливостей розвитку української музичної культури в XVII ст.

Висновки. Головна причина відмови царським посланцям у відправці українських співаків до Московії полягала в загостренні відносин між державами. Московська патріархія захопила Смоленську, Мстиславсько-Могилівську та Полоцьку єпархії, які перебували під юрисдикцією Київського митрополита. У подальшому московські священники почали перелаштовувати все на свій лад в захоплених єпархіях, а московський патріарх Никон самовільно призначив себе «патріархом Великої, Малої та Білої Русі». У зв'язку з цим серед київських ієрархів зростає невдоволення заведеними московськими порядками в єпархіях Київського митрополита, тому на певний час призупиняються поїздки українських співаків до Московії. Московський цар намагався щедрими обіцянками заманити до себе київських співаків, але не виконував свої обіцянки і співаки були змушені писати йому прохання з нагадуванням давати їм «харч» та одяг. Не дочекавшись обіцяних умов, київські співаки доволі часто поверталися додому.

Література

References

1. Антонович М. І. Українські співаки на Московщині в 17 ст. *Записки товариства імені Шевченка* : вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. народу. - Львів : Накладом Т-ва імені Шевченка. Т. 169 : Збірник на пошану Зенона Кузеля = Recueil a la memoire de Zenon Kuzela / за ред. В. Янева ; мов. ред. І. Кошелівець. Париж ; Нью-Йорк ; Мюнхен ; Торонто ; Сідней: [б.в.]. 1962. С. 301–315.
2. Дилецький М. П. Граматика музикальна: Фотокопія рукопису 1723 р. / підгот. О. Цалай-Якименко, ред. М. Гордійчук та ін. Київ : Муз. Україна, 1970. ХСІІІ + 109 с.
3. Коялович М. Й. Литовская церковная уния. Санкт-Петербург : Тип. духовного журнала «Странник», 1861. Т. 2. 443 с.
4. Кузьмінський І. Ю. Реформа церковного співу митрополита Петра Могили у Києві. *Українська музика*. 2018. Число 2. С. 5–11.
5. Лист І. Мазепи до В. Голіцина (квітень 1688 р.). *Листи Івана Мазепи. 1687–1691* / упоряд. В. Станіславський. Київ, 2002. Т. 1. С. 156.
6. Підгорбунський М. А. Вплив італійської музичної школи на розвиток богослужбового співу в Україні. *Культура і сучасність*. 2008. № 1. С. 100–104.
7. Ундольский В. М. Замечания для истории церковного пения в России. Москва, 1846. 46 с.
8. Финдейзен Н. Ф. Очерки по истории музыки в России с древнейших времён до конца XVIII века. Т. 1. Вып. 3. М.; Л. : Музсектор, 1928. 364 с.
9. Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. Казань, 1914. Томъ I. XXIV, 878, LXVI с.
10. Цалай-Якименко О. С. Київська школа музики XVII ст.: київське пініє, київська нота, київська граматика . Київ; Львів; Полтава, 2002. 509 с.
11. Шуміліна О. А., Гнатенко Л. А. Творча спадщина Івана Домарацького (за матеріалами київської рукописної пам'ятки української партесної музики). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 1998. Вип. 4. С. 172–179.
12. Kochanowicz J. Słownik geograficzny jezuickich burs muzycznych : Materiały. Kraków : Wydawnictwo WAM, 2002. 269 s.

1. Antonovych, M. I. (1962). Ukrainian Singers in the Moscow Region in the 17th Century. Notes of the Shevchenko Society: publication, dedicated to the science and writing of the Ukrainian-Russian people. Lviv. 169: Collection in honour of Zenon Kuzela = Recueil a la memoire de Zenon Kuzela. Paris; New York; Munich; Toronto; Sydney: [n.p.], 301–315 [in Ukrainian].
2. Dyletskyi, M. P. (1970). Musical Grammar: Photocopy of the Manuscript of 1723. Kyiv [in Ukrainian].
3. Koialovych, M. Y. (1861). Lithuanian Church Union. St. Petersburg [in Russian].
4. Kuzminskyi, I. Yu. (2018). Reform of Church Singing by Metropolitan Petro Mohyla in Kyiv. *Ukrainian Music*, 2, 5–11 [in Ukrainian].
5. Stanislavsky, V. (Comp.). (2002). Letter from I. Mazepa to V. Golitsyn (April 1688). Letters of Ivan Mazepa. 1687–1691. Kyiv [in Ukrainian].
6. Pidhorbunskyi, M. A. (2008). The Influence of the Italian Musical School on the Development of Liturgical Singing in Ukraine. *Culture and Modernity*, 1, 100–104 [in Ukrainian].
7. Undolskyi, V. M. (1846). Notes on the History of Church Singing in Russia. Moscow [in Russian].
8. Findeisen, N. F. (1928). Essays on the History of Music in Russia from Ancient Times to the End of the 18th Century, 1, 3. M.; L. [in Russian].
9. Kharlampovych, K. V. (1914). Little Russian Influence on Great Russian Church Life. Kazan [in Russian].
10. Tsalai-Yakymenko, O. S. (2002). Kyiv School of Music of the 17th Century: Kyiv Pine, Kyiv Note, Kyiv Grammar. Kyiv; Lviv; Poltava [in Ukrainian].
11. Shumilina, O. A., & Hnatenko, L. A. (1998). The Creative Heritage of Ivan Domaratskyi (Based on Materials from the Kyiv Manuscript Monument of Ukrainian Partest Music). *Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 4, 172–179 [in Ukrainian].
12. Kochanowicz, J. (2002). Geographical Dictionary of Jesuit Music Dormitories. Kraków [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 06.01.2025
Отримано після доопрацювання 07.02.2025
Прийнято до друку 14.02.2025